

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української археографії та джерелознавства
імені М.С. Грушевського

СЛАВІСТИЧНА ЗБІРКА

Випуск IV

Київ – 2018

УДК 94(4):930.85(=16)

С 47

Редакційна колегія:

д. іст. н. Г.В. Папакін (голова); к. іст. н. О.О. Маврін (заступник голови); д. іст. н., проф. Ю.А. Мицик; д. іст. н., проф. В.М. Піскун; д. іст. н. І.Б. Гирич; д. іст. н. В.В. Корнієнко; д. іст. н. О.А. Однороженко; д. іст. н., проф. Н.І. Миронець; д. іст. н. О.О. Ковальчук; д. іст. н., проф. Є.М. Луняк; д. іст., проф. Р. Ковальчик (м. Лодзь, Республіка Польща); к. іст. н. Д.В. Бурім; к. іст. н. А.В. Стародуб; к. іст. н. Н.О. Сінкевич (м. Тюбінген, ФРН); к. іст. н. Г.В. Потульницький; к. іст. н. Д.С. Гордієнко.

Славістична збірка.

Вип. IV: До 100 річчя Української Революції (1917–1923 рр.) / За редакцією Д. Гордієнка та В. Корнієнка. – К., 2018. – 328 с., іл.

ISSN 2522-462X

За редакцією

Дмитра Гордієнка та Вячеслава Корнієнка

Видання зареєстровано Міністерством юстиції України
(свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації –
серія КВ № 22716–12616Р від 04.05.2017)

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту
української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України (протокол № 7 від 11.12.2018)

ISSN 2522-462X

© Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2018
© Д. Гордієнко, 2018
© В. Корнієнко, 2018
© Автори статей, 2018

**НА ТЕРЕЗАХ КОХАННЯ Й ПОЛІТИКИ:
ДОЛЯ КОРОЛЕВИ КУНІГУНДИ НА ТЛІ КРИЗОВИХ ЯВИЩ
У ЧЕСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIII ст.**

Життя більшості представниць жіночої статі, які або походили з династії Пршемисловичів, або внаслідок шлюбу ставали членами цієї правлячої чеської родини, було не таким уже й легким. З одного боку, вони були на найвищому щаблі суспільної ієрархії, а з іншого – їхній вплив практично не поширювався за межі князівського чи королівського палацу. Та деяким з них волею долі випадала-таки рідкісна нагода залишити слід у духовному чи політичному житті Чеської держави. Отримала такий шанс і друга дружина чеського короля Пршемисла Отакара II – Кунігунда (*Кунегунда, Кунгута, Chunegundis, Cunegunda, Kunigunda, Kuhnuta*, бл. 1245–1285).

Слід відзначити, що Кунігунда не була першою володаркою на чеському троні, яка мала таке ім'я. Мати Пршемисла Отакара II теж звалася Кунігундою (бл. 1200–1248). Вона була донькою німецького короля Філіппа Швабського (1198–1208), сина Фрідріха I Барбаросси, і померла від болю та відчаю, коли у 1248 р. Пршемисл Отакар II розпочав війну проти свого батька – короля Вацлава I¹. Отже, в той час Кунігунда було звичне найменування для представниць правлячих династій. Припускаємо: цьому сприяла й та обставина, що 29 березня 1200 р. папа Іннокентій III здійснив обряд канонізації німецької імператриці люксембурзького походження Кунігунди (бл. 980–1033/39). Вона була донькою графа Зігфріда Люксембурзького і дружиною німецького короля й імператора Генріха II (1002–1024), якого папа Євгеній III підніс до лику святих ще 13 липня 1147 року². Тож у першій половині XIII ст. ім'я св. Кунігунди, чи, як подейкували в Чеському королівстві, – Кунгути, стало досить поширеним при монарших дворах.

¹ *Letopisy České od roku 1196 do roku 1278.*, Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých, vydávané z nadání Palackého, Praha 1874, t. II, f. 1., p. 286; *Prříběhy krále Wáclawa I.*, Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých, vydávané z nadání Palackého, Praha 1874, t. II, f. 1., p. 304–308; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, Pokračovatelé Kosmovi, Praha 1974, s. 101, 102–106; J. PEKAŘ, *O povstání královny Přemysla proti králi Václavovi I*, Praha 1941, s. 14.

² М. ХЕФЕР, *Император Генрих II*, Москва 2006, с.76–88, 262–265.

Так, угорський король Бела IV (1235–1270, коронований 1214 р.) на честь св. Кунігунди назвав одну зі своїх доньок, яка народилася 1234 р. У 1243 р. Бела IV провів обряд заручин, а відтак і одружив Кунігунду з краківським князем Болеславом V Сором'язливим (1226–1279). Досить швидко вона переконала чоловіка, аби той дозволив їй зайнятися подвижницькою діяльністю, подібно до своєї покровительки – св. Кунігунди. Ось як про цю Кунігунду розповідається у “Великопольській хроніці”:
*“...Болеслав Сором'язливий, син покійного Лешка, краківського князя, взяв собі за дружину благочестиву Кінгу, доньку Болеслава (тут помилково вжито “Болеслава”, насправді – Бели IV – І. Л.), короля Угорщини. Вона, як розповідають, народившись, всупереч поведінці грудних немовлят, відразу ж мовила: «Хай живе цариця небес». Сказавши так, вона припинила розмовляти до часу, визначеного їй природою. Вона й чоловік її вели праведний спосіб життя і, доживши до кінця днів своїх, щасливо віддали Богові душу”*³. Померла ця угорсько-польська Кунігунда 1292 р., а в XVII ст. її було канонізовано.

Небогою саме цієї Кунігунди й доводилася майбутня дружина чеського короля. В історіографії вона відома як Кунігунда Угорська. Однак, на думку сучасного чеського медієвіста Йозефа Жемлічки, доцільніше називати її як Кунігунда Галицька, або ж Руська, або ж Чернігівська⁴.

По батьківській лінії Кунігунда була онукою чернігівського князя Михайла Всеволодовича (1223–1246), який трагічно загинув у Золотій Орді і православною церквою піднесений до лику святих, та донькою його сина Ростислава Михайловича (бл. 1219 – після 1264). За своє життя Ростислав Михайлович був князем новгородським, галицьким, луцьким, а після втечі в Угорщину бл. 1244 р. одружився з Анною, донькою Бели IV, служив жупаном березьким і земплинським, а в 1247 р. став баном Мачви (розташованої на півдні угорських володінь династії Арпадовичів).

У цьому шлюбі народилося двоє синів і четверо доньок. Перший син – Михайло (пом. 1269, був баном Мачви й Боснії), другий – Бела (1250–1272). У 1270–1272 рр. Бела обіймав посаду бана Мачви. Ім'я першої доньки Ростислава Михайловича й Анни – не відоме. Сталося так, що почергово вона була дружиною правителів Другого Болгарського царства: спочатку – Михайла I Асена, а після його смерті – Константина Асена (Тихого). Відтак народилися Кунігунда, Грифіна (пом. між 1305/7–

³ “Великая хроника” о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв.: (Перевод и комментарий), Москва 1987, с. 152.

⁴ J. ŽEMLIČKA, *Přemyslovci: jak žili, vládli a umírali*, Praha 2005, s. 125.

1309 рр., була одружена з князем ленчицьким і краківським Лешеком Чорним) та Маргарета (пом. після 1290, черниця-абатиса)⁵. Отже, в жилах Кунігунди пульсувала кров двох династій – Рюриковичів і Арпадовичів.

У той час, коли маленька Кунігунда робила свої перші кроки, в Центральній Європі спалахнула війна за австрійську спадщину Бабенбергів. Конфлікт розгорівся після того, як 15 червня 1246 року у битві з військом Бели IV на р. Лейті біля Вінер-Нейштадта загинув австрійський герцог Фрідріх II Бабенберг (1230–1246), що мав прізвисько Войовничий. Він не залишив після себе прямих спадкоємців, і в Австрії запанувало міжвладдя. Після загибелі Фрідріха II Бабенберга з цієї давньої династії залишилися тільки дві представниці жіночої статі: Гертруда – донька Генріха Бабенберга, старшого брата герцога Фрідріха Войовничого, і Маргарета – старша сестра останнього і вдова німецького короля Генріха (VII) Штауфена (1220–1235)⁶.

У такій ситуації першим претендентом на спадщину Бабенбергів, яка об'єднувала Австрійське і Штирійське герцогства, виявився старший брат Пршемисла Отакара II – моравський маркграф Владислав, який ще в травні 1246 р. одружився з Гертрудою. Проте чеський королевич так і не встиг перебрати владу над колишніми володіннями Бабенбергів, бо на початку січня 1247 р. несподівано помер⁷. Після смерті молодого Владислава ці території стали ареною для протистояння кількох суперників.

⁵ Полное собрание русских летописей (Издание второе), Санкт-Петербург 1908, том второй, *Ипатьевская летопись*, стлб. 794; *Літопис руський*, К. 1989, с. 400; Ф. Палацкій, *О русском князе, Ростиславе, отце чешской королевы, Кунгуты, и роде его. Критическое исследование*, Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете, Москва 1846, № 3, с. 3–16; С. Палаузов, *Ростислав Михайлович, князь Мачвы*, Журнал Министерства Народного Просвещения, ч. LXXI, Санкт-Петербург 1851, с. 27–49, 73–101; С. Палаузов, *Ростислав Михайлович, русский удельный князь на Дунае в XIII веке*, Санкт-Петербург 1851, 57 с.; Л.В. Войтович, *Генеалогія династії Рюриковичів і Гедиміновичів*, К. 1992, с. 53, 55, 58; Л.В. Войтович, *Княжа доба: портрети еліти*, Біла Церква 2006, с. 408, 418, 420; В. Мандзяк, *Ростислав Михайлович – “dux Galiciae et imperator Bulgarorum”*, Княжа доба: історія і культура, Л. 2011, вип. 5, с. 131–143; М.М. Волощук, *Княгиня Грифіна Ростиславівна, її польський шлюб та ймовірне руське оточення двору*, Галичина, ч. 28 (2016) 12–19; E. MENDLOVÁ-MRÁČKOVÁ, *Královna Kunhuta, Královny, kněžny a velké ženy české*, III. vydání, Praha 1941, s. 95–96; D. TRĚŠTÍK, J. ČECHURA, V. PECHAR, *Králové a knížata země Koruny České*, Praha 2001, s. 280–282; K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II. Král český a polský*, Praha; Litomyšl 2008, s. 30.

⁶ *Continuatio Praedicatorum Vindobonensium a. 1025–1283. (Tab. V.)*, Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum, Hannoverae 1851, t. IX, p. 727; E. Цольнер, *Історія Австрії*, Л. 2001, с. 77, 109; К. ВОЦЕЛКА, *История Австрии. Культура, общество, политика*, Москва 2007, с. 63.

⁷ *Letopisy České od roku 1196 do roku 1278*, p. 286; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, s. 101; *Continuatio Praedicatorum Vindobonensium a. 1025–1283. (Tab. V.)*, p. 727.

Восени 1251 р. австрійська знать запропонувала Вацлаву I перебрати владу в герцогстві. Чеський король до такої пропозиції поставився прихильно. Згідно з повідомленням одного з авторів так званих Других продовжувачів Козьми, "...для управління цією власністю було відряджено королівського сина Пршемисла, який увійшов у Відень і до інших міст, замків і палаців"⁸. Як свідчить джерело, енергійний і амбітний чеський королевич заволодів цими землями наприкінці листопада 1251 р. Відтак 11 лютого 1252 року 20-літній Пршемисл Отакар II закріпив своє становище на підкорених територіях шлюбом із сорокашестирічною Маргаретою, вдовою Генріха (VII) Штауфена й сестрою Фрідріха II Бабенберга, яка офіційно передала йому спадкові права на Австрію і Штирію⁹.

Шлюб Пршемисла Отакара II з Маргаретою Бабенберг було укладено в Гайнбурзі і він виглядав дивним. В історії династії Пршемисловичів та, мабуть, і впродовж усієї тисячолітньої чеської минувшини це був чи не єдиний випадок такого одруження, коли наречена була ровесницею матері свого жениха. Втім і Пршемисл Отакар II, і Маргарета Бабенберг добре усвідомлювали, за яких обставин вони стали подружжям. Для Маргарети важливе значення мало те, що в протистоянні за спадщину Бабенбергів вона зуміла відтіснити набагато молодшу, більш привабливу й більш схильну до авантюри, свою небогу Гертруду. Натомість Пршемисл Отакар II забезпечив собі право на Австрію. Тобто шлюб мав винятково політичний характер. Позаяк у боротьбі за спадщину Бабенбергів папська курія підтримувала не Маргарету, а Гертруду, то всіма засобами намагалася перешкодити цьому шлюбу. Однак усі зусилля папи Іннокентія IV виявилися марними¹⁰.

Найбільш серйозним суперником Пршемисла Отакара II у його альпійській політиці був угорський король Бела IV, який теж претендував на ці землі. У розпал конфлікту король Вацлав I раптово помер (22 вересня 1253 р.) і празький трон успадкував Пршемисл Отакар II¹¹. З приходом до влади йому довелося продовжити розпочату ще при житті батька боротьбу з угорським королем Белою IV за спадщину Бабенбергів. Щоб припинити

⁸ *Letopisy České od roku 1196 do roku 1278*, p. 289; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, s. 111.

⁹ *Letopisy České od roku 1196 do roku 1278*, p. 289; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, s. 111; *Continuatio Lambacensis a. 1197–1348. (Tab. III)*, Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum, Hannoverae 1851, t. IX, p. 559; *Continuatio Garstensis a. 1182–1257*, Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum, Hannoverae 1851, t. IX, p. 599–600.

¹⁰ D. TRĚŠTÍK, J. ČECHURA, V. PECHAR, *Králové a knížata zemí Koruny České*, s. 270.

¹¹ *Letopisy České od roku 1196 do roku 1278*, p. 291; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, s. 113; *Continuatio Garstensis a. 1182–1257*, p. 600; *Continuatio Sanctrucensis II. a. 1234–1266*, Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum, Hannoverae 1851, t. IX, p. 643.

ворожнечу, в справу як посередник втрутився папа Іннокентій IV (1243–1254). Вагою свого авторитету він схилив Чеське й Угорське королівства до укладання миру. Остаточні його основні положення було узгоджено 3 квітня 1254 р. в Буді й підтверджено 1 травня того ж року під час зустрічі Пршемисла Отакара II та Бели IV в Пожоні (Братиславі). За умовами договору, чеський та угорський володарі поділили між собою спадщину Бабенбергів. Позаяк право Пршемисла Отакара II на Австрію не підлягало сумніву, то перемовини велися щодо Штирії. В результаті, Бела IV отримав більшу частину Штирії, а Пршемисл Отакар II – решту¹².

Отже, Штирійське герцогство, що вважалося складовою спадщини Бабенбергів, право на яку Пршемисл Отакар II забезпечив своїм шлюбом з представницею цієї династії Маргаретою, довелося здобувати силою зброї. Сама ж Маргарета Бабенберг на батьківщину свого чоловіка не поспішала. Уперше вона прибула до Чеського королівства в липні 1255 р. Ось як описав цю подію празький хроніст: “...королева Маргарета, дружина Пршемисла, сина короля Вацлава, виїхала з австрійських земель і прибула до Чехії, й 11 липня її урочисто зустріли перед мурами міста Празького усе духовенство й люд того ж міста, з процесіями і з гучними танцями в супроводі різних музичних інструментів. Наступного дня її зустріли біля брами Празького граду (замку) єпископ і каноніки празькі з урочистою процесією”¹³.

Війна неабияк виснажила як Чеське, так і Угорське королівства, тому обидва їх правителі погодилися на швидке розв’язання територіальних суперечок. Однак відвернути конфлікт у майбутньому не вдалося. Зростання великодержавних амбіцій Бели IV та Пршемисла Отакара II вело до нових зіткнень, які, внаслідок послаблення могутності Священної Римської імперії та політичного занепаду Польщі, виливалися в протистояння у боротьбі за гегемонію в Центральній Європі. Східний кордон із Угорською державою став для Пршемисла Отакара II відчутною перешкодою у розвитку універсалістських устремлінь¹⁴.

Нова війна між Пршемислом Отакаром II і Белою IV спалахнула в 1260 р., після того, як штирійська знать виступила проти угорського панування й визнала своїм сеньйором чеського володаря. Союзниками

¹² *Letopisy České od roku 1196 do roku 1278*, p. 292; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, s. 114; *Continuatio Garstensis a. 1182–1257*, p. 600; *Continuatio Sanctrucensis II. a. 1234–1266*, p. 643; V. NOVOTNÝ, *České dějiny. Dílu I. Část 4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271)*, Praha 1937, s. 16–17.

¹³ *Letopisy České od roku 1196 do roku 1278*, p. 293; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, s. 115.

¹⁴ *Přehled dějin Československa. I/1. Do roku 1526*, Praha 1980, s. 223–224.

Пршемисла Отакара II у цій другій чесько-угорській війні стали маркграф Оттон III Бранденбурзький (1220–1267), каринтійський герцог Ульріх III Шпайнгамський (1256–1269), вроцлавський князь Генрик III (1241–1266), рацібозько-опольський князь Владислав (1246–1281/82). Король Бела IV та його син Іштван теж організували чималі сили. На їхньому боці зокрема воювали король Данило зі своїми синами, краківський князь Болеслав V Сором'язливий (1227–1279), ленчицький, а згодом і краківський князь Лешек Чорний (1240–1288). Але у вирішальній битві біля Гройсенбрунна (неподалік від місця впадіння річки Морави в Дунай), яка тривала 12 і 13 (до полудня) липня 1260 р., Пршемисл Отакар II зі своїми союзниками розгромив військо Бели IV та його спільників¹⁵.

Чеський правитель зі своїм військом вторгся в угорські володіння, захопив прикордонні замки і, мабуть, Пожонь. Щоправда, він не мав наміру вдаватися до крайнощів і відразу відгукнувся на пропозицію, яка надійшла з боку Бели IV, щодо укладення миру. Перемовини між уповноваженими Бели IV та Пршемисла Отакара II пройшли швидко. Угорський король відмовився від Штирії, яка дісталася чеському володареві. Відтак Пршемисл Отакар II вирушив додому і вже 22 серпня 1260 р. урочисто увійшов у Прагу, де його як славного переможця привітали священнослужителі й представники інших станів¹⁶. На цьому суперництво Бели IV з Пршемислом Отакаром II за гегемогію в середньоевропейському просторі скінчилося.

Після перемоги над Белою IV за Пршемислом Отакаром II, який наближався до свого тридцятиліття, закріпилася репутація “найзвитяжнішого короля” (*victoriosissimus rex*). Проте у шлюбі з Маргаретою Бабенберг він так і не мав дітей. Аж тепер стали очевидними всі позитивні й негативні наслідки його одруження. З одного боку, воно забезпечило чеському володареві право на Австрію та Штирію, а з іншого – поставило династію Пршемисловичів у повну безвихідь. На той момент Пршемисл Отакар II залишився єдиним представником (чоловічої статі) династії. Тож достатньо було одного смертельного удару найманого вбивці, раптового падіння з коня під час полювання, як це не раз траплялося, чи якоїсь невиліковної хвороби – і його королівство спіткала б доля Австрії та Штирії.

¹⁵ *Přiběhy krále Přemysla Otakara II.*, Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých, vydávané z nadání Palackého, Praha 1874, t. II, f. 1, p. 310–319; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, s. 119–129; J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011, s. 111–114.

¹⁶ *Continuatio Sancti Crucensis II. a. 1234–1266*, p. 644; *Letopisy České od roku 1196 do roku 1278*, p. 297; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, s. 119; J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, s. 115.

Одружуючись із Маргаретою Бабенберг, яка на той час досягла поважного віку, Пршемисл Отакар II, очевидно, все-таки не полишав надію мати з нею дітей. Адже в молодості вона народила своєму першому чоловікові Генріхові (VII) двійко синів, які, щоправда, невдовзі померли. Тож і Пршемисл Отакар II, мабуть, сподівався на те, що його шлюб із Маргаретою Бабенберг не буде бездітним. Однак час минав, а дітей не було: Маргарета Бабенберг опинилася на межі своїх біологічних можливостей народити чоловікові спадкоємця. Щоправда, спочатку вона у всьому звинувачувала Пршемисла Отакара II. Про суперечки, що з цього приводу спалахували між вінценосним подружжям, розповідає хроніст Франтішек Празький (XIV ст.): «Хоча названа Маргарета була безплідною, приписувала ганьбу безплідності королю, стверджуючи, що той є безплідним, тому що народився в день святого Петра. Король, однак, сказав: «Дай мені одну зі своїх дівчат (зі свого придворного оточення – І. Л.), і не мине й року, як вона народить мені хлопця». З чим королева погодилася. Король опісля вибрав ... одну... і першого ж року вона народила йому сина на ім'я Микулаш, а потім – і кількох доньок»¹⁷.

Згаданою коханкою Пршемисла Отакара II була Анежка (Агнеса) Куенрінг. Однак у чеських землях цю Анежку, згідно з повідомленням Франтішка Празького, звали *Палцержік* (*Palczierzik, Palcčřik*), позаяк вона зачісувала волосся подібно до форми шолому, тобто по-чоловічому. У такий спосіб дівчина вміло демонструвала свою прихильність до культури молодих вояків¹⁸. До речі, розповідь Франтішка Празького про пані Куенрінг як коханку Пршемисла Отакара II повторив у своїй хроніці й Пршибік з Раденіна, званий Пулкава (пом. 1380 р.)¹⁹.

Напередодні вирішального походу проти угорців Пршемисл Отакар II звернувся до папи Александра IV (1254–1261) з проханням, аби той хоча б легітимізував його сина Микулаша (*Nicolaus, Mikuláš*, бл. 1255–1318) і двох доньок, тобто дітей народжених Анежкою Куенрінг. Уже в жовтні 1260 р. папська канцелярія підготувала з цього приводу три

¹⁷ *Kronika Františka Pražského*, Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých, vydávané z nadání Palackého péčí “Spolku historického v Praze”, pořádáním Josefa Emlera, Praha 1884, díl IV, p. 351; *František Pražský, Kronika*, Kroniky doby Karla IV, Praha 1987, s. 61.

¹⁸ *Kronika Františka Pražského*, p. 351; *František Pražský, Kronika*, s. 61; V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III., 1250–1310*, Praha; Litomyšl 2002, s. 91.

¹⁹ *Przibiconis de Radenin dicti Pulkavae Chronicon bohemiae (Přibika z Radenína řečeného Pulkavy Kronika česká)*, Fontes rerum bohemicarum. Prameny dějin českých, vydávané z nadání Palackého péčí “Spolku historického v Praze”, pořádáním JOSEFA EMLERA, Praha 1893, tom V, p. 152–153; *Přibík z Radenína, řečený Pulkava, Kronika česká*, Kroniky doby Karla IV, Praha 1987, p. 368.

грамоти. Перші дві, видані 6 і 7 жовтня, могли потішити Пршемисла Отакара II. Так, у грамоті від 6 жовтня 1260 р., адресованій безпосередньо Мікулашеві (*nobili viro Nicolao*), папа легітимізував хлопця і визнав за ним право на всі світські титули, почесні й князівські повноваження (*omnes dignitates, honores et principatus sekulares*). Друга грамота, призначена для Пршемисла Отакара II, визнавала легітимність двох його доньок (їхні імена не було вказано) і так само закріплювала за ними всі почесні²⁰.

Однак через два тижні (21 жовтня) папа, за посередництва Бернарда де Фурконі, відправив чеському володареві третю грамоту, яка містила додаткові роз'яснення щодо прав Микулаша та його сестер. Тут, зокрема, містився припис про те, що через своє позашлюбне походження вони не можуть стати спадкоємцями чеського трону (*quod nequaquam nostre intentionis extitit... vel habere possint regnum Boemie vel eiusdem regni regiam dignitatem aut succedere...*)²¹. Як влучно зауважив сучасний чеський історик Йозеф Жемлічка, виникла буквально патова ситуація, розв'язання якої було складним і небезболісним ребусом²². Тож після завершення другої угорсько-чеської війни нагальним завданням для Пршемисла Отакара II стало забезпечення спадковості правлячої династії.

В останній день березня 1261 р. у Відні тривало узгодження деяких моментів мирного договору Пршемисла Отакара II з Белою IV, який невдовзі тут же було й підписано. Він закріпив відмову угорців від Штирії на користь Пршемисла Отакара II. Гарантами дотримання чеським правителем положень цього ("першого Віденського", на думку дослідника В. Ванічека) миру виступило троє духовних князів: єпископ оломоуцький Бруно, празький владика Ян III з Дражиць та біскуп Пассау – Оттон²³. Ще раніше Пршемисл Отакар II запевнив папу Александра IV, що не вдаватиметься до цілковитого підкорення Бели IV, але докладе всіх зусиль для того, аби жити з ним у дружбі²⁴. Цій меті мав служити і проект одруження Пршемисла Отакара II з представницею угорської династії Арпадовичів. Спочатку чеський володар нібито мав намір узяти шлюб з наймолодшою донькою Бели IV – Маргаретою, й навіть не претендував

²⁰ *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*, Pragae 1974, tomi V, fasciculus primus, inde ab a. MCCLIII usque ad a. MCCLXVI, num. 239–240, p. 370–372.

²¹ *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*, Pragae 1974, tomi V, fasciculus primus, inde ab a. MCCLIII usque ad a. MCCLXVI, num. 244–245, p. 376–377.

²² J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, s. 116.

²³ *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*, tomi V, fasciculus primus, inde ab a. MCCLIII usque ad a. MCCLXVI, num. 277, p. 413–414; V. VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české. Svazek III., 1250–1310*, s. 89.

²⁴ *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, p. 317; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, s. 128.

на багатий посаг з її боку. Однак та перебувала в монастирі домініканок й відкинула його пропозицію руки й серця. Після того Пршемисл Отакар II і зупинив свій вибір на внучці Бели IV – Кунігунді²⁵.

Та аби одружитися з Кунігундою, чеському правителю спочатку належало розлучитися з Маргаретою Бабенберг. Цікаво, що Пршемисл Отакар II не мав наміру чекати на згоду папи Александра IV розірвати його теперішній шлюб. У випадку з Маргаретою Бабенберг, він міг вказати на кілька канонічних перешкод для їх подальшого співжиття, перш ніж отримати від папи диспенсацію. Для чеського ж суспільства серйозним аргументом на користь звільнення свого володаря від пут Гіменея було й те, що Александр IV не визнав Отакарового сина Мікулаша спадкоємцем трону. Зрештою, як привід до розірвання подружнього союзу було використано обітницю цнотливості, яку Маргарета Бабенберг склала в 1243 р. в місті Трір після смерті свого першого чоловіка Генріха (VII) і навіть вступила до монастиря домініканок у Вюрцбурзі та деякий час там перебувала. Знайшлися й очевидці, які це підтвердили²⁶.

Завдяки миролюбній вдачі Маргарети Бабенберг розлучення пройшло спокійно. Як повідомляє “Збраславська хроніка” (перша половина XIV ст.), “зійшлися єпископи, й зі згоди Апостольської столиці з належною церемонією перед усім народом провели процедуру розлучення короля й королеви”²⁷. На думку історика Вацлава Новотного, нереалізована обітниця Маргарети Бабенберг зберігати цнотливість була, згідно з канонічними приписами, достатньою підставою для того, аби Пршемисл Отакар II відразу ж, попри позицію папи, доручив деяким місцевим єпископам проголосити свій шлюб недійсним. Свідчення ж “Збраславської хроніки” про те, що розлучення відбулося зі згоди Апостольської столиці (*de consensu sedis apostolice*), вчений вважає хибним²⁸.

Так чи інакше, але 18 жовтня 1261 року “королева Маргарета виїхала з Чехії до Австрії”, як це занотував празький хроніст. При цьому, він не повідомляє, що спонукало її до такого кроку, а просто додає – “з яких причин,

²⁵ F. PALACKÝ, *Dějiny národu Českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenů*, Praha 1921, s. 263; V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III., 1250–1310*, s. 92.

²⁶ V. NOVOTNÝ, *České dějiny. Dílu I. Část 4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271)*, s. 102–104.

²⁷ Petra Žitavského kronika Zbraslavská, *Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých*, vydávané z nadání Palackého péčí “Spolku historického v Praze”, pořádáním JOSEFA EMLERA, Praha 1884, díl IV, p. 11; *Zbraslavská kronika. Chronicon aulae regiae*, 2. opravené vydání, Praha 1976, s. 35.

²⁸ V. NOVOTNÝ, *České dějiny. Dílu I. Část 4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271)*, s. 103.

знає один Бог”²⁹. Очевидно, на той час процедуру розірвання подружнього союзу Маргарети Бабенберг із Пршемислом Отакаром II уже було завершено, тож подальше життя в Празі лише завдавало б їй душевних страждань. Вона отримала від Пршемисла Отакара II в Австрії замкову резиденцію Крумау-ам-Камп (*Krumau am Kamp*), що неподалік чесько-моравського кордону. Тут вона доживала свій вік і 29 жовтня 1267 р. померла. Згідно із заповітом Маргарети Бабенберг, поховано її було в Лілієнфельді³⁰.

Ще в травні 1261 р. помер папа Александр IV, та вже 29 серпня 1261 р. новим римським понтифіком було обрано Урбана IV (1261–1264). Саме йому належало вирішувати проблеми, пов’язані з подружнім життям Пршемисла Отакара II. Однак чеський король лише повідомив Урбанові IV про своє розлучення з Маргаретою Бабенберг і той надав йому додаткову диспенсацію для одруження з Кунігундою³¹. Вже 25 жовтня 1261 р., тобто буквально через тиждень після від’їзду Маргарети Бабенберг, Пршемисл Отакар II у Пожоні взяв шлюб із Кунігундою, після чого у Відні відбувся весільний бенкет, який, мабуть, був досить скромним³². Весілля ж, як довідуємося з Анналів монастиря св. Рутперта в Зальцбурзі, насправді мало відбутися в Празі разом з коронацією, але через недугу чеського володаря довелося все відкласти³³. Цікаво також відзначити, що празький хроніст при висвітленні подій щодо укладення шлюбу називає батька Кунігунди – Ростислава Михайловича – “князем болгар” (...*ducis Bulgarorum*)³⁴. На думку дослідника Й. Жемлічки, це пов’язано з тим, що Бела IV наділяв свого зятя управлінськими та владними повноваженнями на неспокійному угорсько-балканському прикордонні³⁵.

Відразу ж після весільного святкування у Відні чеський правитель поспішив до Праги. Услід за ним вирушила й Кунігунда, яку, мабуть, супроводжувала її мати. Однак їхній кортеж рухався повільно, тож до столиці королівства вони прибули трохи згодом. У Празі Пршемисл Отакар II став готуватися до своєї з Кунігундою урочистої коронації. Річ у тім, що з моменту смерті Вацлава I минуло вісім років, а Пршемисл Отакар II все ще залишався некоронованим монархом і титулувався як “спадкоємець і пан Чеського королівства” (*heres et dominus regni Boemie*).

²⁹ *Letopisy České od roku 1196 do roku 1278*, p. 297; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, s. 130.

³⁰ J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, s. 118.

³¹ V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III., 1250–1310*, s. 92.

³² *Letopisy České od roku 1196 do roku 1278*, p. 297; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, s. 130.

³³ *Annales Sancti Rudperti Salisburgenses a. 1–1286 (Tab.V)*, Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum, Hannoverae 1851, tomus IX, p. 795–796.

³⁴ *Letopisy České od roku 1196 do roku 1278*, p. 297; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, s. 130.

³⁵ J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, s. 118.

Нарешті, 25 грудня 1261 року, на Різдво, в кафедральному храмі св. Віта майнцький архієпископ Вернер провів обряд миропомазання на королівський трон Пршемисла Отакара II й Кунігунди (*Przemysl consecrates est on regem cum eadem Cunegunde*), після чого вони прийняли з його рук корони. На цьому дійстві було присутньо ще п'ять єпископів (Празький, Оломоуцький, Пассау та двоє з Пруссії), чимало вельможних гостей, а також родина бранденбурзького маркграфа й увесь цвіт чеської шляхти. Після церковної церемонії розпочався бенкет, який тривав два дні. Він проходив “на полі під назвою Летна” (*in campo Letne*) у приміщеннях, які було зведено за наказом Пршемисла Отакара II саме для цього дійства³⁶.

На противагу Маргареті Бабенберг, нова дружина чеського правителя була молодою та вродливою. Утім одруження Кунігунди мало політичний підтекст: воно повинно було поставити крапку у ворожнечі між чеським та угорським правителями, а відтак започаткувати нову сторінку в їхніх взаєминах. Цій меті служили також обряд її миропомазання та коронації.

Упродовж 1262–1272 рр., тобто у період першого десятиліття (після коронації) життя Кунігунди у шлюбі з Пршемислом Отакаром II, актовий матеріал згадує про неї близько двадцяти п'яти разів³⁷. Заслугують на увагу кілька грамот, виданих королевою, у яких згадується її найближче оточення. Так, у конфірмаційній грамоті від 15 липня 1262 р., яку Кунігунда надала Вишеградському костелу (нині – у місті Празі) з приводу земель села *Budech* (нині, мабуть, також на території Праги), свідками записано кілька осіб. Серед них – мати королеви (*venerabilis mater nostra Anna de Galatia, de Machow et de Rodna*), скарбник Андрій (*Andreas summus camerarius*), підчаший Домаслав (*Domazlaus pincerna*), придворний маршал Судислав (*Sdzizlaus marsalcus*)³⁸. У грамоті Кунігунди від 1 березня 1269 р., наданій Дому св. Марії у Брні, згадується її сповідник-домініканець Захарія, а також ще один брат того ж чернечого ордену – Протива (*Fr. Zacharias, confessor noster, et frater Protiua*)³⁹.

³⁶ *Letopisy České od roku 1196 do roku 1278*, p. 297; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, s. 130; J. ŽEMLIČKA, *Przemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, s. 118.

³⁷ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, Praha 1882, pars II: *annorum 1253–1310*, num. 355, p. 137; num. 377, p. 146–147, num. 514, p. 199, num. 519, p. 201, num. 536, p. 207, num. 586–591, p. 226–228; num. 634–635, p. 248–249; num. 747, p. 291–293; num. 760, p. 305; num. 2249–2253, p. 977–979; num. 2687–2688, p. 1176–1177; num. 2696–2697, p. 1178–1179.

³⁸ *Ibid.*, num. 377, p. 146–147.

³⁹ *Ibid.*, num. 635, p. 249.

На думку сучасного українського історика М. Волощука, наведені в цих грамотах імена Андрія, Домаслава, Судислава, Захарії й Противи можуть вказувати на руський супровід в оточенні Кунігунди, який прибув до Праги разом із нею після її шлюбу з Пршемислом Отакаром II. Вчений наголошує, що коли батько Кунігунди, князь Ростислав Михайлович, покинув Руську землю, то його супроводжувала свита колишніх чернігівських і галицьких бояр, а також представники духовенства, тож у їх числі могли бути й згадані особи. Чимало вихідців з Русі було також серед францисканців й домініканців, до яких Рюриковичі ставилися з повагою. Щоправда, дослідник не відкидає й угорське чи чеське походження згаданих осіб⁴⁰.

Очевидно, через свою материнську повинність Кунігунда в той час не брала активної участі у суспільних подіях. Упродовж 1262–1272 рр. вона народила Пршемислові Отакарові II шістьох дітей – трьох синів і трьох доньок. Однак двоє синів і одна донька померли відразу ж після народження. Рубіж повноліття (14 років) досягли, а відтак і пережили своїх батьків дві доньки (Кунігунда, 1265–1321 й Анежка, *Anežka, Aneška, Agnes, Agnes*, 1269–1296), а також єдиний законний спадкоємець трону – Вацлав, який узрів світ 27 вересня 1271 р.⁴¹

Поки Кунігунда сповнювала материнські обов'язки, Пршемисл Отакар II активно розширював сферу свого панування. Він зокрема приєднав до свого королівства Егерський край (1266), тобто регіон у чесько-німецькому прикордонні з центром у м. Егер (нині – місто Хеб у Чеській Республіці – *I. Л.*), герцогства Каринтію і Крайну, а також Віндицьку марку з Порденоне в Північній Італії (1269). У результаті, володіння Пршемисла Отакара II простягалися від Крушних гір до Адріатичного моря.

Надзвичайно цікавим джерелом для пізнання жіночого ества Кунігунди є листи, які вона надсилала Пршемислові Отакарові II. Ці любовні листи Кунігунда диктувала своєму писареві Богуславу і вони є найдавнішими епістографічними пам'ятками на теренах чеських земель. Молода, вродлива королева постає в них як пристрасна коханка й віддана дружина.

В епістолярній спадщині Кунігунди один з її листів до Пршемисла Отакара II заслуговує на особливу увагу. Коханий якраз повертався з походу, сповненого небезпекою й непередбачуваністю. Ось ці проникливі слова епістоли:

“Чекало, чекало серце наше з радістю на Ваше повернення. Для побачення з Вами з тугою в серці й душі ми вирішили поспішити в

⁴⁰ М.М. Волощук, *Op. cit.*, с. 14.

⁴¹ Див. *Rodokmen Přemyslovců*, додаток до книги *Přemyslovci. Budování Českého státu*, Praha 2009.

той день, який Ви визначили, на те місце, де плануєте вперше ступити на територію Чехії. Там нехай випередить нас цей лист і привітає Вас радісно й весело в жаданому блаженстві, наповнить і збурунить у коханому понад усе втіху любовної насолоди; і хоча коханий знатиме, що зустріч невідворотна, нехай не слабне любов його, нехай втішається з тугою передчуттям очікуваного. Навіть якщо знаємо, що Ви, той самий, коханий, найдорожчий, за яким сумуємо, на вершині успіху повертається в наш край, у наші обійми”⁴².

Та як не переймався збільшенням своїх земель амбітний Пршемисл Отакар II, суперечлива й непередбачувана доба не давала приводів для стабільності і спокою. З часом і над володіннями Пршемисла Отакара II нависла серйозна загроза. На початку жовтня 1273 р. німецьким королем було обрано Рудольфа I Габсбурга (1273–1291). Одним із найбільш імовірних претендентів на німецький трон вважався Пршемисл Отакар II. Однак він не надав серйозного значення виборчому процесу і втратив можливий шанс здобути німецьку корону. Чеський король намагався чинити опір Рудольфові I Габсбургові, але всі маневри та численні зусилля виявилися марними. У 1276 р. він був змушений визнати сюзеренітет німецького монарха над Чехією й Моравією та відмовитися від решти територій. Та це не задовольняло Пршемисла Отакара II, який розраховував взяти реванш, тож протистояння між двома володарями поглибилася, а влітку 1278 р. досягло своєї кульмінації. Вирішальне зіткнення між військами Пршемисла Отакара II й Рудольфа I Габсбурга відбулося 26 серпня 1278 р. на Моравському полі під Дюнкрутом (Австрія). У цій жорстокій битві чеський король трагічно загинув. Свого супротивника Рудольф I Габсбург навіть не дозволив поховати, а розпорядився доправити тіло до Відня, де його було забальзамовано й виставлено для споглядання.

Щойно до Праги надійшла звістка про смерть Пршемисла Отакара II, його вдова – королева Кунігунда, яка залишилася з трьома малолітніми дітьми (двома доньками і сином Вацлавом), опинилася в дуже складному становищі. Адже вся відповідальність за ситуацію в державі, яка виходила з-під контролю, лягла саме на її плечі. Спочатку Кунігунда вирішила вжити заходів щодо тих чеських вельмож, яких підозрювала у зв'язках із Рудольфом I Габсбургом.

Відтак королева-вдова стала негайно шукати допомогу в середовищі тих можновладців, які були віддані Пршемислові Отакарові II. Передусім Кунігунда звернулася з листами до небожа свого покійного чоловіка Бранденбурзького маркграфа Оттона V Довгого (бл. 1246–1298)

⁴² *Listy královny Kunhuty králi Přemyslovi*, Praha 1928, s. 34–35.

та його овдовілої матері Божени (*Božena, Blažena, Beatrix*, бл. 1230–1290), сестри Пршемисла Отакара II, яка упродовж усього життя підтримувала зі своїм славним братом тісні стосунки. Побоювання, що Рудольф I Габсбург прагне повністю знищити увесь рід Пршемисловичів, спонукало Кунігунду просити Оттона якнайшвидше прибути до Чехії їй на допомогу. При цьому королева наголошувала, аби той не забував, що саме на нього її покійний чоловік покладав великі надії у справі захисту своєї країни і родини у випадку, якщо би з ним щось трапилось⁴³. На думку деяких істориків, вдатися до такого кроку у разі своєї загибелі Пршемисл Отакар II нібито порадив Кунігунді перед битвою на Моравському полі, адже він цілковито довіряв Оттонові V Довгому⁴⁴.

Однак поразка і смерть Пршемисла Отакара II неабияк змінила Оттона V Довгого. Тепер у Празі він поводився як зажерливий суверен і аж ніяк не міг бути запорукою надійного захисту королівства. Празький град зайняли підрозділи знахабнілих бранденбурзьких вояків. Їхня манера поведінки викликала невдоволення з боку місцевого люду й набияк настожувала Кунігунду. Тож королева-вдова вирішила за краще перебраться зі своїм придворним оточенням у Старе Місто. Згодом у листі до угорського короля Ласла IV Кумана (1272–1288), точну дату написання якого не встановлено, вона зізнавалася, що запросила маркграфа Оттона V Довгого, бо була переконана в його особистій порядності⁴⁵.

Про свої опікунські права заявив ще один родич Пршемисловичів – вроцлавський князь Генрик IV Пробус (польськ. *Henryk IV Probus*, 1257/1258–1290). Він вступив з військом на терени Чеського королівства з наміром взяти опіку над Вацлавом II, а на період його малолітства стати управителем країни. До таких дій його активно спонукала стурбована Кунігунда, яка на той час уже встигла розчаруватися в особі Оттона V Довгого. Вроцлавський князь підійшов до Чаславської землі і здобув підтримку частини шляхти (можливо, східночеської). Між Оттоном V Довгим і Генриком IV Пробусом розпочалася гостра боротьба за регентство. На межі вересня–жовтня 1278 р. війська обох опонентів, підсилені угрупованнями чеської шляхти, стали перед Прагою, готуючись до битви. Та

⁴³ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, pars II: *annorum 1253–1310*, num. 1144, p. 491; num. 1145, p. 492; F. PALACKÝ, *Op. cit.*, s. 299–300; J. ŠUSTA, *České dějiny. Dílu II, Část 1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, s. 292.

⁴⁴ С. НÁДЕК, *Konec Přemyslovců v Čechách*, Praha 2006, s. 42.

⁴⁵ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, pars II: *annorum 1253–1310*, num. 1200, p. 520.

в останній момент Оттона V Довгого рішуче підтримав німецький патриціат у Празі, тож Генрик IV Пробус був змушений відступити⁴⁶.

З огляду на неспокійну ситуацію у Празі король Рудольф Габсбург з частиною війська попрямував з Моравії в Чехію. На зміну ситуації миттєво відреагувала королева-вдова Кунігунда, яку, очевидно, підкупило за певнення Рудольфа I Габсбурга у тому, що дітям Пршемисла Отакара II він гарантує “*милосердя, захист і безпеку*”⁴⁷. До того ж, вона відразу усвідомила, що лише німецький володар зможе вигнати з країни військо бранденбурзького маркграфа. На думку чеського дослідника В. Ванічека, задля цього Кунігунда готова була укласти угоду і навіть підтримати Рудольфа Габсбурга, але за умови, що той визнає Генрика IV Прбуса татором (опікуном, з лат. *tutor* – захисник) спадкоємця трону Вацлава II. Для того, аби схилити німецького короля до підтримки її рішення, Кунігунда мала ще один шлюбний політичний козир – свою другу доньку Анежку (*Anežka, Aneška, Agnes, Агнес*, 1269–1296), яка була незарученою⁴⁸.

Ініціатором перемовин між Рудольфом I Габсбургом і Кунігундою став, очевидно, “великий прецептор” Ордену йоанітів “*per Boemie et Dacie regna, nec non Austrie, Moraviwie et Polonie partes*” Герман фон Браунсгорн (*Hermann von Braunshorn, Heřman z Braunshornu*). Йому королева-вдова підтвердила привілей чеського князя Собеслава II для йоанітів. Тож 16 жовтня 1278 р. у Седлецькому монастирі Кунігунда, з якою були також її діти, зустрілася з Рудольфом I Габсбургом. Тут вона вела перемовини про повернення тіла свого загиблого чоловіка, останки якого все ще перебували у Відні, і одночасно попросила в Рудольфа I Габсбурга допомоги у вирішенні заплутаної ситуації, що склалася в Чехії.

Під час зустрічі між Рудольфом I Габсбургом і Кунігундою були обумовлені нюанси її матеріального забезпечення як вдови Пршемисла Отакара II. Для Кунігунди зокрема було встановлено виплату в розмірі 3000 марок з деяких чеських товарів та маєтків в Опавському краї. У Седлеці було також підтверджено домовленість щодо укладення шлюбу між Вацлавом II та донькою Рудольфа I Габсбурга, на який батьки погодилися 1276 р., тобто ще за життя Пршемисла Отакара II. Але тут уперше було

⁴⁶ J. ŠUSTA, *České dějiny. Dílu II, Část 1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, s. 293–294; J. ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců, druhé přepracované vydání*, Praha 1998, s. 209; V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III. 1250–1310*, s. 365; K. CHARVÁTOVÁ, *Op. cit.*, s. 48.

⁴⁷ K.-F. KRIEGER, *Habsburkové ve středověku. Od Rudolfa I. (1218–1291) do Fridricha III. (1415–1493)*, Praha 2003, s. 48.

⁴⁸ V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III. 1250–1310*, s. 366.

чітко сказано, що Вацлавовою майбутньою дружиною стане наймолодша донька Рудольфа I Габсбурга – Гута (1271–1297). Крім того, німецький король уклав у Седлеці угоду про одруження свого сина Рудольфа Габсбурга Молодшого (1270–1290) з донькою Пршемисла Отакара II й Кунігунди – Анежкою⁴⁹. Як відзначає В. Ванічек, результатом переговорів було фактичне укладання остаточного “мирного договору” між двома династіями і налагодження співпраці у нових умовах⁵⁰. Подібне судження висловлює і сучасний австрійський історик Еріх Цьольнер. На його думку, подвійне одруження дітей Рудольфа I Габсбурга і Пршемисла Отакара II “*мало посприяти розв’язанню суперечностей між династіями*”⁵¹.

Такий перебіг подій аж ніяк не налякав Оттона V Довгого, який разом зі своїми чеськими співниками прибув до Коліна (*Kolín*, місто в Середньочеському краї, на березі річки Лаби, нім. назва якої Ельба) і перекрив Рудольфові I Габсбургові шлях на Прагу. Подальше протистояння загрожувало перерости у нову сутичку⁵². Тому врегулювати чеське питання німецький король запропонував шляхом мирних перемовин. Врешті-решт обидві сторони досягли згоди. Управителем Чехії та опікуном Вацлава II на найближчі п’ять років став маркграф Оттон V Довгий, тоді як Моравія на такий самий термін дісталася Рудольфові I Габсбургу. Вроцлавський князь Генрик IV Пробус отримав на невизначений термін у володіння Кладський край, на який він став претендувати з самого початку свого втручання в чеські справи⁵³.

Через деякий час дві королівські родини зустрілися, аби закріпити домовлені шлюбні союзи. Так, у “Хроніці про діяння князів” читаємо, що Рудольф I Габсбург “...видав заміж за короля Вацлава одну зі своїх доньок, шляхетну і пристойну дівчину, а свого сина Рудольфа оженив з ясновельможною сестрою чеського короля, свято одруження було здійс-

⁴⁹ J. ŠUSTA, *České dějiny. Dílu II. Část 1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, s. 296; V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III. 1250–1310*, s. 366–367; K. CHARVÁTOVÁ, *Op. cit.*, s. 49.

⁵⁰ V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III. 1250–1310*, s. 366.

⁵¹ E. ЦЬОЛЬНЕР, *Op. cit.*, с. 114.

⁵² J. ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*, s. 209.

⁵³ *Příběhy krále Přemysla Otakara II*, p. 333; J. ŠUSTA, *České dějiny. Dílu II. Část 1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, s. 296; V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III. 1250–1310*, s. 366–367; K. CHARVÁTOVÁ, *Op. cit.*, s. 49; D. MALÁ-DVOŘÁČKOVÁ, *Braniboři v Čechách a zajetí Václava II. (česko-braniborské vztahy ve 13. století)*, Korunní země v dějinách českého státu II. Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14.–16. století. Sborník příspěvků přednesených na kolokviu pořádaném ve dnech 12. a 13. května 2004 v Clam-Gallasově paláci v Praze, Praha 2005, s. 138–139.

нено з великими пишнотами”⁵⁴. Однак у джерелах немає одностайності з приводу того, коли відбулася ця подія і який вона мала характер. На думку дослідниці К. Харватової, це могло бути в листопаді 1278 р. або в січні 1279 р. в Їглаві, або ж у Чаславі. До того ж, вважає дослідниця, це був зв. дитячий шлюб, рубіжним порогом для укладення якого в Середньовіччі вважався вік, коли претендентам виповнилося 7 років. Саме такий вік мали Вацлав і Гута⁵⁵. Історик В. Ванічек стверджує, що йдеться також про дитячий шлюб принцеси Анежки з Рудольфом Габсбургом молодшим, а саме дійство проходило, очевидно, в Їглаві⁵⁶.

Згідно з даними хроніки Отокара Штирійського, які, однак, є очевидною ідеалізацією, а не реальним описом тих урочистостей, родинне зібрання в Їглаві (чи у Чаславі) слід сприймати як встановлення пршемисловсько-габсбурзького примирення. Кожний рицар сидів між двома представницями знаті. Королевич Вацлав тут зустрівся з Гудою, яка познайомила його зі своїми фрейлінами. Обличчя королеви Кунігунди було прикрите вуаллю, але на прохання Рудольфа I Габсбурга вона її погодилася зняти. Про злагоду між двома родинами свідчать і наведені Отокаром Штирійським слова Рудольфа I Габсбурга: “*Після страшної ворожнечі торжествує примирення*”⁵⁷.

Маркграф Оттон V Довгий виявився кепським управителем Чеського королівства. Зважаючи на обставину, що його авторитет залежав лише від опікунства, Оттон V Довгий, як повідомляє “Збраславська хроніка”, підкупив містян тим, що віддав їм якісь королівські маєтки і за це ті погодилися віддати йому Вацлава⁵⁸. Тож 21 січня 1279 р. Вацлава було доставлено у Празький град і передано під опіку Ржегоржа з Дражиць (*Gregorio de Drazicz, Řehoři z Dražic*, батько майбутнього єпископа Яна IV з Дражиць)⁵⁹. Однак уже 4 лютого 1279 р. за наказом бранденбурзького маркграфа Вацлава було відвезено в замок Бездез⁶⁰. За іронією долі цей непри-

⁵⁴ *Chronica de gestis principum*, Bayerische Chroniken des XIV. Jahrhunderts = *Chronicae Bavaricae saeculi XIV*, Hannover und Leipzig 1918, p. 38.

⁵⁵ K. CHARVÁTOVÁ, *Op. cit.*, s. 50–51.

⁵⁶ V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III. 1250–1310*, s. 368.

⁵⁷ *Ottokars Österreichische Reimchronik*, Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters, tomus V, pars I, S. 237–240, v. 17859–18115; K. CHARVÁTOVÁ, *Op. cit.*, s. 51; V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III. 1250–1310*, s. 368.

⁵⁸ *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*, p. 15; *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae Regiae*, s. 41.

⁵⁹ *Kronika Františka Pražského*, p. 354; *František Pražský. Kronika*, s. 63; V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III. 1250–1310*, s. 369.

⁶⁰ *Wyprawowani o złých létech po smrti krále Přemysla Otakara II*, p. 346; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, s. 164; V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III. 1250–1310*, s. 369; C. HÁDEK, *Op. cit.*, s. 46.

ступний замок, що мав чотири вежі, наказав звести десь після 1264 р. Пршемисл Отакар II, і якраз незадовго до згаданих подій його будівництво було завершено⁶¹.

На думку медієвіста В. Ванічека, королева Кунігунда або залишилася на короткий час у Празі, або сюди ще раз повернулася, а вже потім також опинилася в замку Бездез⁶². Як наголошується у другому оповіданні “Розповіді про лихі літа після смерті короля Отакара”, у Бездезі королева Кунігунда та її син Вацлав опинилися “*під вартою прежорстоких німців-чужоземців, які повністю перекрили усім чехам доступ до них... І від тієї доби розпорошився і двір пані королеви, і челядь, яка зроста перед тим до великого числа знатних юнаків і дівчат та інших рицарів, слуг і урядовців*”⁶³.

Щоправда, як свідчить це ж джерело, Кунігунда отримала від бургграфа Германа дозвіл покидати Бездез і відвідувати навколишні костели й монастирі⁶⁴. Королевичем Вацлавом, очевидно, безпосередньо опікувалася його няня Елішка (*Elizabeth*), як це було заведено в аристократичних родинях⁶⁵.

Десь на початку квітня 1279 р. до Відня прибув папський легат, єпископ Тріполі Павел, який провів над Пршемислом Отакаром II обряд остаточного звільнення від імперського прокляття, аби поховати його згідно з церковними канонами. Король Рудольф I Габсбург не мав жодних заперечень, тож після цього відбулося перевезення останків Пршемисла Отакара II з Відня до Знойма. Там їх було тимчасово поміщено у династичному об’єднаному монастирі міноритів і кларисок⁶⁶.

Королева Кунігунда отримала дозвіл вклонитися праху свого чоловіка, проте вона, як відзначає празький аналіст, “*спрямувала свій шлях у Опаву і так хитро й розумно вирвалася з туги й утисків, яких зазнавала від німців*”⁶⁷. Спираючись на це повідомлення, чимало дослідників наго-

⁶¹ C. HÁDEK, *Op. cit.*, s. 46; J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, s. 223.

⁶² V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III. 1250–1310*, s. 369.

⁶³ *Wyprawowání o zlých létech po smrti krále Přemysla Otakara II*, p. 347; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, s. 165.

⁶⁴ *Wyprawowání o zlých létech po smrti krále Přemysla Otakara II*, p. 347–348; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, s. 165–166.

⁶⁵ V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III. 1250–1310*, s. 372; C. HÁDEK, *Op. cit.*, s. 46.

⁶⁶ F. PALACKÝ, *Op. cit.*, s. 302; J. ŠUSTA, *České dějiny. Dílu II. Část I. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, s. 307; V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III. 1250–1310*, s. 372.

⁶⁷ *Wyprawowání o zlých létech po smrti krále Přemysla Otakara II*, p. 348; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, s. 166.

лошують, що Кунігунда використала можливість побувати біля тлінних останків Пршемисла Отакара II як привід покинути Бездез, і назад уже не повернулася. Однак К. Харватова піддає сумніву таке пояснення цього вчинку. Адже, наголошує дослідниця, на відміну від королевича Вацлава, який насправді не смів покинути замок, його матір ніхто насильно тут не тримав. Ув'язнення з сином Кунігунда ділила добровільно. У замку Бездез вона витримала два чи три місяці, після чого й вирішила покинути сина. Звичайно, вважає К. Харватова, що Вацлавове ув'язнення її припинувало, особливо, коли матеріальне становище королівської родини не було на тому рівні, до якого Кунігунда звикла і яке прагнула забезпечити своєму синові. Тож королева, найімовірніше, покидала Бездез з почуттям, що принесе Вацлавові більше користі, якщо зовні домагатиметься його звільнення⁶⁸.

Невдовзі Кунігунда оселилася в Опавському краї, куди вона прибула як його пожиттєва володарка. У своєму новому статусі Кунігунда здебільшого послуговувалася титулом “*regina Bohemie et domina terre Oppaviae*”⁶⁹, “*regina Boh. et domina terrae Oppaviae*”⁷⁰, “*Boh. regina et domina terrae Oppaviae*”⁷¹ (королева Чехії і володарка Опавської землі). Щоправда, як влучно зауважує дослідниця Е. Барборова, з цього титулу тільки його друга частина відповідала реаліям тогочасся⁷². Однак титул “*domina terrae Opaviensis*”, тобто “володарка Опавської землі”, зустрічаємо лише в одній грамоті⁷³.

Резиденція Кунігунди розташовувалася у місті Градець над Моравицею (*Hradec nad Moravicí*). Тут при дворі Кунігунди зібралося чимало впливових шляхтичів регіону. Королева уклала союзну угоду з тестем Генрика IV Пробуса – опольсько-рацибозьким князем Владиславом (1246–1281/82), який зобов'язувався забезпечувати їй охорону. Передбачалося також проведення спільних дій проти розбійницьких і насильницьких вчинків (рицарів та міст), було заборонено зводити нові замки і

⁶⁸ К. CHARVÁTOVÁ, *Op. cit.*, s. 54.

⁶⁹ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, tomus IV, 1268–1293, num. CLXVIII, p. 229–230; *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, pars II: *annorum 1253–1310*, num. 1191, p. 516.

⁷⁰ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, pars II: *annorum 1253–1310*, num. 1193, p. 517.

⁷¹ *Ibid.*, num. 1199, p. 520.

⁷² Е. BARBOROVÁ, *Postavení Moravy v českem state v době přdhusitské (1182–1411)*, *Sborník archivních prací* 2, Praha 1970, ročník XX, s. 335.

⁷³ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae: Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens. Siebenten Bandes (1334–1349), III. Abtheilung (Bog. 89–127)*, Brünn 1864, num. 143. p. 775.

надавати прихисток вигнанцям з того чи іншого боку. У разі виникнення якихось непорозумінь між Кунігундою та князем Владиславом у ролі третейського судді мав виступити Генрик IV Пробус⁷⁴.

Наявність надійних союзників було запорукою зміцнення панування Кунігунди. Адже отриманий нею у володіння (згідно з домовленостями в Седлеці) Опавський край належав позашлюбному синові Пршемисла Отакара II – Микулашеві. Однак на момент появи тут королеви-вдови Микулаша, якого в битві на Моравському полі було захоплено в полон, все ще очікував в Угорщині на викуп. Тож на перших порах пануванню Кунігунди в Опавському краї ніхто не міг зашкодити⁷⁵.

Близько 1280 р. серед найближчого оточення Кунігунди з'явився несподіваний гість. Це був шляхтич Завіш з Фалкенштейна (*Zawisius de Valchenstain, Záviš z Falkenštejna*, бл. 1250–1290), який у 1276 р. очолював повстання, організоване родиною Вітковців проти Пршемисла Отакара II⁷⁶. Після того, як наступного року чеський король взявся за придушення цього заколоту, Завіш разом зі своїми спільниками утік до Рудольфа I Габсбурга. Та попри фізичну відсутність бунтівника, на батьківщині його було засуджено до смертної кари⁷⁷.

Після загибелі Пршемисла Отакара II Завіш з Фалкенштейна повернувся до Чехії. Однак досить швидко він став конфліктувати з представниками бранденбурзької адміністрації, покинув чеські землі й подався до двору королеви Кунігунди. На той час Завіш мав близько тридцяти років і був удівцем. У 1280 р. він став на службу до королеви Кунігунди. Вона, очевидно, радо прийняла Завіша, бо вбачала в ньому потенційного союзника у протистоянні з Оттоном V Довгим. З огляду на це королева-вдова навіть не ставила Завішеві у провину те, що 1276 р. він був очільником заколоту, спрямованого на підрив влади її чоловіка Пршемисла Отакара II⁷⁸.

⁷⁴ J. KONVIČNÁ, *Dynastické počátky opavských Přemyslovců a jejich vazby na politiku českých králů*, *Paginae historiae* 4. Sborník Státního ústředního archivu v Praze, 1996, s. 9; V. VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české. – Svazek III. 1250–1310*, s. 372; C. HÁDEK, *Op. cit.*, s. 50.

⁷⁵ J. KONVIČNÁ, *Op. cit.*, s. 7–8; K. CHARVÁTOVÁ, *Op. cit.*, s. 60–61. Про захоплення в полон угорцями Мікулаша Опавського під час битви на Моравському полі свідчить хроніст Шимон Кезаї. Див.: *Děje Uhrů Šimona z Kézy (Simonis de Keza Gesta Hungarorum)*, *Legendy a kroniky koruny Uherské*, Praha 1988, s. 324.

⁷⁶ J. ŠUSTA, *Záviš z Falkenštejna*, *Český časopis historický*, 1895, ročník I, s. 291; K. CHARVÁTOVÁ, *Op. cit.*, s. 61.

⁷⁷ J. ŠUSTA, *Záviš z Falkenštejna*, s. 72–75, 250–258; V. VANÍČEK, *Vítkovci a český stát v letech 1169–1278*, *Československý časopis historický*, ročník XXIX, číslo 1 (1981) 104–106; K. CHARVÁTOVÁ, *Op. cit.*, s. 61–62.

⁷⁸ J. ŠUSTA, *Záviš z Falkenštejna*, s. 290–291; C. HÁDEK, *Op. cit.*, s. 51; K. CHARVÁTOVÁ, *Op. cit.*, s. 62.

Після того, як Кунігунда подалася у свої володіння в Опавському краї, королевич Вацлав був змушений миритися зі своїм становищем. У замку Бездез він пробув менше року. В листопаді 1279 р. Оттон V Довгий відвіз Вацлава до Бранденбурга. Їхній шлях до Бранденбурга пролягав через Житаву, яка тоді була найпівнічнішим чеським містом. Там вони затрималися на деякий час. З Житави маркграф Оттон V Довгий і Вацлав попрямували до Берліна, а звідти – до найближчого замку Шпандау, куди прибули наприкінці грудня 1279 року⁷⁹.

Досить швидко у стосунках між Кунігундою, яка на той час могла мати близько тридцяти п'яти років, і на кілька літ молодшим за неї Завішем сталися зміни. З прагматичного партнерства їхні взаємини переросли в любовні почуття. Мабуть, десь наприкінці 1280 р., цей елегантний і миловидний удівець втерся в довіру до Кунігунди і, як повідомляє “Збраславська хроніка”, “почав їй бути над іншими рицарями не так на службі бажаний, як для розмов найінтимніших; [...] королева, як розповідають, мистецьки заворожена якимись його магичними чарами, що полонили її дуже сильно, швидко намагалася полюбитися йому, вирвала з серця проступки його перед королем і призначила його головним над іншими в когорті своєї постійної свити”⁸⁰.

Зі “Збраславської хроніки” також довідуємося, що справжньою метою Завіша із Фалкенштейна було якомога тісніше зблизитися з Кунігундою, аби знову посісти провідне становище і повернути свої маєтки, відібрані Пршемислом Отакаром II⁸¹. Втім, на думку історика Елеонори Мендлової-Мрачкової, Завіша могла вабити як врода Кунігунди, так і горнорове усвідомлення того, що його коханкою й жінкою стає колишня дружина Пршемисла Отакара II⁸².

Так чи інакше, але вже на початку 1281 р. королева-вдова офіційно призначила Завіша з Фалкенштейна бургграфом замку (місцем її осідку) в Градці над Моравицею, звільнивши від цих обов'язків Куна з Кунштату (*Kuno z Kunštátu*). У грамоті Кунігунди від 11 лютого 1281 р. її коханець уперше згадується з цим титулом: “*Zauissius, noster purcravius de Gredz*”⁸³.

⁷⁹ J. ŠUSTA, *České dějiny. Dílu II. Část I. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, s. 309–310; V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III. 1250–1310*, s. 373; C. HÁDEK, *Op. cit.*, s. 49; K. CHARVÁTOVÁ, *Op. cit.*, s. 55–56.

⁸⁰ *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*, p. 22–23; *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae Regiae*, s. 51.

⁸¹ *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*, p. 22; *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae Regiae*, s. 51.

⁸² E. MENDLOVÁ-MRÁČKOVÁ, *Op. cit.*, s. 101.

⁸³ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, pars II: *annorum 1253–1310*, num. 2802, p. 1228; J. ŠUSTA, *Záviš z Falkenštejna*, s. 292; C. HÁDEK, *Op. cit.*, s. 51.

Невдовзі стосунки між Завішем і Кунігундою зайшли, мабуть, настільки далеко, що їм довелося піти на укладення протиправного шлюбу (*illicitarum nuptiarum*), як його називає “Збраславська хроніка”⁸⁴.

Любовні взаємини між Кунігундою та Завішем із Фалкенштейна викликали всезагальне обурення. Ба навіть сучасні чеські дослідники не схвалюють таких дій Кунігунди. Так, К. Харватова вважає, що королеві-вдові не личило нав’язувати після смерті свого чоловіка позашлюбні стосунки з будь-ким. Більш прийнятним варіантом для неї, очевидно, могло бути лише офіційне одруження, а не приховані відносини. До того ж, з людиною нижчого походження, простим шляхтичем, який не був до пари представниці королівського роду. Зрештою, Кунігунда обрала собі за партнера того, кого можна було звинуватити в тому, що 1276 р. він очолив повстання проти її чоловіка Пршемисла Отакара II, аби прискорити падіння його влади.

Відтак К. Харватова замислюється над констатацією “Збраславської хроніки” про співжиття Завіша і Кунігунди в протиправному шлюбі. На її думку, тут ідеться про реальний повноцінний шлюб, який, однак, можна вважати протиправним тому, що про нього не було попередньо домовлено між відповідними родинами, що він укладався без відома короля, був лише особистою угодою між Кунігундою і Завішем. Тож такий шлюб не був схвалений правителем, а партнер, якого обрала собі Кунігунда, не відповідав за своїм статусом рівню представниці королівської родини. В результаті, Пршемисловичі втрачали можливість укласти вигідний політичний союз. При цьому, однак, не слід забувати і те, що королеви-вдови в Чеській державі не вступали в повторні шлюби. Саме Кунігунда була першою чеською королевою, яка порушила цю традицію і вирішила знову одружитися.

Протиправний характер нового шлюбу Кунігунди полягав і в тому, вважає К. Харватова, що все відбувалося таємно. Адже королівський шлюб був публічною справою, супроводжувався гучними урочистостями за участі багатьох гостей з вищих церковних і світських кіл. Друге ж одруження Кунігунди з партнером, що не відповідав її статусу, укладене без відома короля та ще й таємно в якомусь замку, суперечило тогочасним нормам. В оцінці сучасників такий шлюб був сумнівним і навіть його ймовірне освячення бодай королівським капеланом не змінювало негативного ставлення до Кунігунди та її обранця⁸⁵. До прикладу, автор “Збраславської хроніки” завершує розділ, присвячений цим подіям, гнівними віршованими рядками: “Так

⁸⁴ *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*, р. 23; *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae Regiae*, s. 51–52.

⁸⁵ К. CHARVÁTOVÁ, *Op. cit.*, s. 62–64.

знеславив Завіш тоді Кунігунду, порядну жінку / Осквернив до того ж ложе вже мертвого чеського короля”⁸⁶.

У контексті вже сказаного про Кунігунду можна припустити ще один мотив її вчинку: королева кинулася в обійми до Завіша заради того, аби з його допомогою домагатися повернення свого сина Вацлава додому. Адже Завіш проявляв неабиякі лідерські здібності, й Кунігунда могла сподіватися, що саме він зможе організувати шляхту проти Оттона V Довгого і звільнити спадкоємця чеського трону. Тобто задля порятунку сина королева вирішила використати цю хитку можливість, але прорахувалася, бо Завіш, який колись очолив повстання проти Вацлавового батька, переймався не долею юнака, а зміцненням свого впливу, і робив усе для того, аби Кунігунда вже не змогла виплутатися з його тенет.

Гріховний союз, що викликав незадоволення в чеському суспільстві, підірвав авторитет закоханої до нестями королеви Кунігунди. Від неї відвернулася церква, а згодом її дії засудило чимало знатних родин. Стосунки між Завішем і Кунігундою неабияк занепокоїли і Рудольфа I Габсбурга, і Оттона V Довгого. Адже, на думку Є. Мендлової-Мрачкової, німецький король втрачав Завіша (тобто того, хто прислужився йому у протистоянні з Пршемислом Отакаром II – *І. Л.*), а маркграфові Бранденбурзькому не могло бути байдуже, що королева, з якою він так недружелюбно повівся, могла розраховувати на підтримку сильного угруповання шляхти⁸⁷.

Цілком імовірно, що саме Рудольф I Габсбург, який побоювався зростання політичної могутності Завіша з Фалкенштейна, посприяв якомога швидшому звільненню з угорського полону Микулаша I Опавського. Влітку 1281 р. Микулаш I, завдяки невідомо ким сплаченому викупу (мабуть, не обійшлося без Рудольфа I Габсбурга), здобув свободу, повернувся додому і вже упродовж перших тижнів став поступово відновлювати свою владу над окремими замками і містами Опавського краю. Невдовзі між Микулашем I Опавським і Кунігундою та її обранцем Завішем розгорілася велика ворожнеча. Яблуком розбрату став Опавський регіон, який Кунігунда втратила, а Завіш надбав в особі Микулаша I ворога на все життя. Після того, як Опавський край перейшов під владу Микулаша I, королева із Завішем була змушена покинути цю землю. Ймовірно, десь у другій половині 1281 р. вони перебралися в Моравію, де знайшли прихисток в одному з маєтків Вітковців⁸⁸.

⁸⁶ *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*, p. 23; *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae Regiae*, s. 52.

⁸⁷ E. MENDLOVÁ-MRÁČKOVÁ, *Op. cit.*, s. 101.

⁸⁸ J. KONVIČNÁ, *Op. cit.*, s. 8–9; M. WIHODA, *Mikuláš I. Opavský mezi Přemyslovci a Habsburky*, *Český časopis historický*, ročník 99, číslo 2 (2001) 216–217; V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III. 1250–1310*, s. 380–381; K. CHARVÁTOVÁ, *Op. cit.*, s. 64.

За час відсутності Вацлава ситуація в Чехії дедалі погіршувалася. Влада Оттона V Довгого трималася завдяки військовим підрозділам з Бранденбурга та інших німецьких регіонів, які жорстоко поводитися з місцевим населенням. Так, у другому оповіданні “Розповіді про лихі літа після смерті Пршемисла Отакара II” читаємо, що “земля чеська була тоді ще в жахливому становищі, часто тут траплялися спустошення, грабунки і підпали”⁸⁹.

Та в найважчий момент у середовищі шляхти стала ширитися думка про необхідність зміцнення авторитету королівської влади. Налякана загрозливою ситуацією чеська шляхта зібралася у травні 1281 р. на сейм у Празі і тут уперше виступила на захист інтересів Чеського королівства, взявши на себе відповідальність за його подальший розвиток. Вона пообіцяла повернути захоплені маєтки короні, покласти край грабункам, а згодом розпочала переговори з бранденбурзьким маркграфом про повернення спадкоємця чеського трону. Невдовзі, однак, на Чеське королівство звалилося нове лихо. Країну охопив голод і стали ширитися епідемії. Смерть забрала тисячі людей, на кладовищах не вистачало місця, аби поховати всіх померлих. Траплялися навіть прояви канібалізму. Зовсім не випадково невідомий празький хроніст у назві твору, що описує ці жахливі події, вжив вислів “лихі літа”⁹⁰.

Аж весною 1283 р. представники чеської шляхти зуміли остаточно домовитися з бранденбурзьким маркграфом щодо винагороди за опіку над Вацлавом II. У травні 1283 р. чеська земля нарешті дочекалася свого володаря. Це сталося 24 травня 1283 р. У той день, як пише хроніст Бенеш Крабіце з Вейтміле,

“...зглянувся Бог на страждання свого люду й зіслав відкуплення чеському народу, який аж до того часу знаходився в пільмі і перебував у лабетах смерті. Цей день всілякої похвали гідний і має закарбуватися надовго в пам’яті, тому що ясний князь, пан Вацлав, єдиний син пана Отакара, інакше Пршемисла, короля чеського, пам’ять про якого залишиться у віках, спадкоємець королівства, повернувся до Чехії з вигнання, тобто із землі бранденбурзької, і щасливо прибув до міста Праги, аби володарювати. Духовенство і народ прийняли його з найбільшою радістю, і серце всіх тішилося з того, що прийшов їх князь...”⁹¹.

⁸⁹ *Wyprawování o zlých létech po smrti krále Přemysla Otakara II*, p. 343; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, s. 160.

⁹⁰ І. ЛІХТЕЙ, “...Лихі літа...”: криза чеської державності у 1278–1283 роках, Ужгород 2015, 104 с.

⁹¹ *Kronika Beneše z Weitmile*, Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých, vydávané z nadání Palackého péčí “Spolku historického v Praze”, pořádáním JOSEFA EMLERA, Praha 1884, díl IV, p. 459; *Beneš Krabice z Weitmile. Kronika Pražského kostela*, Kroniky doby Karla IV, Praha 1987, s. 176.

Повернення Вацлава вилилося у всенародне ликування. Як свідчить друге оповідання “Розповіді про лихі літа після смерті Пршемисла Отакара II”, шляхта і рицарі вийшли назустріч своєму володарю “*на багато миль*” перед Прагою. Процесія у складі духовенства й мирян 24 травня 1283 р. вітала Вацлава перед брамою Празького граду, співаючи пісні та гімни⁹². Всі сподівалися, що тепер для країни настануть кращі часи.

Хто міг випромінювати найбільшу радість і бути найщасливішим у цей травневий день, як не Вацлавова мати. Але серед знатних осіб, які зустрічали юного Пршемисловича у Празі, королеви Кунігунди не було. Радість Кунігунди з повернення сина, який невдовзі зійде на батьківський трон, мала бути затьмарена побоюваннями щодо того, як він поставиться до неї, коли довідається, що мати не зберегла вірність його покійному батькові і знеславила свою удовину честь. До того ж, десь у 1281 чи в 1282 році вона народила від Завіша сина, який отримав ім'я Ян (*Jan, Johannes*), або Єшек (*Ješek*)⁹³. Медієвіст Йозеф Жемлічка називає його “*бастардом вітковсько-рюриківської крові*”⁹⁴. Поява на світ цього малюка не додала честі Кунігунді, яка порушила всі норми пристойності. Адже овдовіла королева мала вести гідне з моральної точки зору життя, і те, що сталося, було для чеського суспільства неприйнятним. Тож і не дивно, що Кунігунді не так просто було поглянути Вацлавові в очі.

Чеське королівство поверталось до спокійного життя, тож Кунігунді потрібно було врегулювати свої відносини з сином. Спочатку вона написала Вацлавові листа, аби з'ясувати його наміри. Однак Вацлав, який дуже давно не бачив свою матір, не тримав на неї зла і запросив її до себе. Слідом за Кунігундою до Праги невдовзі прибув і Завіш з Фалкенштейна. І тут сталося щось неочікуване: Завіш зумів завоювати прихильність Вацлава і досить швидко запанував над ним та його придворним оточенням. Найвищі посади в країні отримували віддані прихильники Завіша з Фалкенштейна, однак сам він вважав за краще триматися в тіні, хоча насправді управляв королівством.

⁹² *Wyprawowani o złých létech po smrti krále Přemysla Otakara II*, p. 366; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, s. 184.

⁹³ *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*, p. 23; *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae Regiae*, s. 52; J. ŠUSTA, *Záviš z Falkenštejna*, s. 292; E. MENDLOVÁ-MRÁČKOVÁ, *Op. cit.*, s. 101; J. LIBOR, *In ordine Cruciferorum Christo militavit. K osudům Ješka, syna Záviše z Falkenštejna a královny Kunhuty*, *Český časopis historický*, ročník 98, číslo 3 (2000) 453–475; V. VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české Svazek III. 1250–1310*, s. 379; D. TRÉŠTÍK, *Králové a knížata země Koruny české*, s. 287; J. ŽEMLIČKA, *Přemyslovci: jak žili, vládli a umírali*, s. 245; C. HÁDEK, *Op. cit.*, s. 50–51; K. CHARVÁTOVÁ, *Op. cit.*, s. 64.

⁹⁴ J. ŽEMLIČKA, *Přemyslovci: jak žili, vládli a umírali*, s. 245.

Та цього для Завіша з Фалкенштейна виявилось замало, він прагнув більшого, зокрема виношував плани щодо офіційної легалізації своїх відносин із королевою-вдовою. Відтак він наважився звернутися до Вацлава “*солодкими словами*” і попросив у сина дозволу на одруження з його матір’ю. Той “*охоче задовольнив прагнення прохача*” і десь наприкінці 1284 р. прилюдно заручив свою матір із Завішем. Цей, на перший погляд формальний акт, мав, однак, важливі наслідки, адже Завіш став Вацлавовим, тобто королівським, вітчимом, а після одруження – і членом монаршої родини. З того часу він управляв чеською державою саме з титулом вітчима Вацлава. Зрозуміло, що така ситуація не могла тривати довго. До того ж, 9 вересня 1285 р. Кунігунда несподівано померла, а Вацлав за допомогою Рудольфа I невдовзі розправився із Завішем з Фалкенштейна⁹⁵.

Королева-вдова Кунігунда відійшла за межу десь у сорокалітньому віці. Очевидно, що її здоров’я серйозно підірвало неймовірне нервове напруження останніх років, хоча не слід відкидати й більш вагомні причини її смерті – ймовірна хвороба на сухоти. Так чи інакше, але останні п’ять років життя Кунігунди мали негативний відгомін у чеському суспільстві. Волею долі саме цей період став для Кунігунди викликом часу. Та відреагувати на нього адекватно вона не змогла. Замість того, аби підтримати чеський народ у важкий для нього час, Кунігунда насолоджувалася коханням з ворогом свого чоловіка, проявивши слабкість як жінка. У результаті, цей негативний вчинок неабияк підірвав її імідж як чеської королеви.

⁹⁵ *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*, р. 23–33; *Zbraslavská kronika. Chronicon aulae regiae*, s. 52–65.

The process of searching for the solution of these issues is highly complicated by the chronicle's evidence, which doesn't mention any of the stages of the construction, showing the contradictory information about the founders, and doing so only indirectly. The chronicles mention two different founders and this fact raised long-standing discussion among the scientists.

After analyzing the previous researches, we concluded that the circle of these issues remains unresolved today. Moreover, it is only outlined by numerous hypothetical constructions, which require either confirmation or complete refutation.

In order to finally resolve the issue at the actual level, we decided to pay attention to the organization of the sacred space of the princely tomb in the church and to the ideological features of the wall-painting program of this place. The complex approach allowed revealing a burial portrait in the room. It shows the rules of the courtier etiquette of that time and corresponds to the peculiarities of the organization of the tomb. After involving the chronicles' evidence to our research, we managed to name the founder's personality and, also, to solve some other issues.

We found that in the porch of st. Cyril's Church, in the place, where the tomb was arranged, is a burial portrait of the churches founder and his family members, who were to be buried in this church. The features of the organization of the space, comparison with the ideological program of painting, and engagement of the chronicles' information about the prince's family allowed us to determine the places, which were reserved for the deceased, and to set the absolute chronology of the church.

<i>Likhtei I. (Uzhhorod). On the Scales of Love and Politics: the Fate of Queen Kunigunda Against the Background of Crisis in the Czech State of the Second Half of the 13th Century</i>	181
---	-----

The article highlights the main milestones of the life of Queen Kunigunda, who was the second wife of the Czech monarch Přemysl Otakar II. The Czech state appeared in serious danger after the death in 1278 of Přemysl Otakar II in the battle with the troops of the German ruler Rudolf I Habsburg. The country was in a crisis situation, since the only heir to the throne, Vaclav II, was still a child, and Czech gentry were not sufficiently consolidated. Great hopes were relied on the Queen-widow Kunigunda, who at the beginning actively defended the interests of her and Přemysl Otakar's II common son Vaclav II. However shortly Kunigunda had removed from active participation in the political life of the country, as she

fell in love with the simple nobleman Zavish of Falcenstein, who had been the mortal enemy of her late husband.

- Kowalczyk R.W. (Lodz, Republic of Poland). Prussian Policy (Frederick II, Frederick William II, Frederick William III) Against the Catholic Church in the Polish Lands Included in the Hohenzollern Monarchy in 1772–1806207*

The article deals with Prussian policy towards the Catholic Church in Polish territories incorporated into the Kingdom of Prussia in 1772 to 1795 during the three partitions of the Polish-Lithuanian Commonwealth. It differentiates the policy of Frederick II in West Prussia, which was incorporated into the Prussian state in 1772 and its successors: Frederick William II and Frederick William III to the subsequent provinces of South Prussia and East Prussia. It shows that the secularization of clerical goods by the Hohenzollerns (Frederick II, Frederick William II and Frederick William III) weakened the position of the Catholic Church in Poland – a mainstay of feudalism. Thanks to this, it was possible to implement reforms that contributed to the economic advancement of these lands in Prussian times. This caused the influx of German population to the Polish lands. German colonists transplanted to new lands, skills in both crafts and agriculture. Prussia was transformed into a modern capitalist state, and weakened by secularization in the Polish territories, the Catholic Church did not hamper capitalist transformations.

- Potulnytskyi G. (Kyiv). Ukrainophile and Russophile Tendencies in Relation to the Cossack Issue in the Scientific Heritage of the French Intellectual Elite in the Second Half of the Eighteenth Century214*

Among the French intellectuals involved in the study of Eastern Europe in the second half of the 18th century, three perspectives were developed in relation to the Cossack Ukraine: a. a Ukrainophile one, represented by a historian and translator Nicolas-Gabriel Le Clerc; b. a Russophile one, which was also personified by a historian and translator Pierre-Charles Levesque; c. an intermediate or neutral one, which reflected both trends and was expressed by a diplomat and historian Claude Carloman de Rulhière. Whereas Le Clerc defined the Cossack people as a separate ethnic group capable of independent political and cultural development, his main opponent Levesque, by contrast, could not imagine the Ukrainian language and culture outside the

ЗМІСТ

До 100-річчя Української революції (1917–1923 рр.)

- Хоменко В. (Київ)*. Партійна діяльність Михайла Грушевського у добу Директорії: свідчення мемуарів, спогадів, щоденників5
- Кагальна М. (Київ)*. Становище українських військовополонених у таборах Австро-Угорщини, Німеччини та Туреччини (за документами ЦДАГО України)19
- Гордієнко Д. (Київ)*. Гетьман Петро Дорошенко в житті і творчості Дмитра Дорошенка27

Джерела та джерелознавство

- Ковальчук О. (Київ)*. Ключові засади моделювання археографії доби романтизму українськими радянськими вченими40
- Маврін О. (Київ)*. Розвиток теорії і методики археографії в 1940-х – 1950-х роках в УРСР49
- Старков В. (Київ)*. Традиційна ігрова культура українців: структура джерельної бази (1800–1861 рр.)69
- Корнієнко В. (Київ)*. Олексій Шахматов vs Федір Трепов: справа Василя Кравченка79

Історіографія та історія слов'янознавства

- Левченко В. (Одеса)*. Славістичні дослідження науковців Одеси у 1920-х – 1940-х роках: напрями, проблематика, особливості97

- Солонська Н. (Київ)*. Українство в слов'янському світі Канади:
особливості інтеграції113
- Сидорчук Т. (Київ)*. Омелян Пріцак та видавнича діяльність
Українського наукового інституту
Гарвардського університету в 1970–1990-х рр.125

Історія та культура слов'ян

- Верещагіна Н. (Одеса)*. Архітектурно-живописна декорація
нартекса київського храму св. Кирила в контексті
візантійського поминального богослужіння138
- Ясинецька О. (Київ)*. Шлюб Казимира I Відновителя та
Доброніги-Марії в контексті династичних взаємин
Польщі та України XI–XII ст.145
- Ганишин О. (Київ)*. Сакральна організація князівської усипальні
Кирилівської церкви Києва
та датування її фрескових розписів169
- Ліхтей І. (Ужгород)*. На терезах кохання й політики:
доля королеви Кунігунди на тлі кризових явищ
у Чеській державі другої половини XIII ст.181
- Ковальчик Р. В. (Лодзь, Республіка Польща)*. Прусська політика
(Фрідріха II, Фрідріха-Вільгельма II та
Фрідріха-Вільгельма III) щодо Католицької церкви
на польських землях, включених до монархії
Гогенцоллернів у 1772–1806 рр.207
- Потульніцький Г. (Київ)*. Українофільські та русофільські тенденції
щодо козацького питання у науковій спадщині
французької інтелектуальної еліти
у другій половині XVIII століття214
- Ковальчик Р. В. (Лодзь, Республіка Польща)*. Смоленськ 1812 року226